

Аніщук Н.В.

Національний університет «Одеська юридична академія»

ORCID ID: 0000-0001-9857-2485

ГЕНДЕРНИЙ ПІДХІД В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню проблеми застосування гендерного підходу в історії України. Зазначається, що останнім часом в умовах гендерних перетворень суспільства, гендерний підхід, як новий методологічний підхід, впроваджується у різні напрями гуманітарних наук, зокрема, у вітчизняній історії.

Наголошується на тому, що без гендерного підходу, тобто без з'ясування ролі жінки й чоловіка в сучасному житті, тих специфічних внесків, які кожен із них робить у розвиток суспільства, неможливо сьогодні уявити будь-яке серйозне наукове дослідження у сфері соціальних наук – психології, політології, соціології, історії. Стверджується, що гендерний підхід набуває все більшого поширення і в сучасній історичній науці, особливо у новому її напрямку – гендерній історії. При цьому зазначається, що гендерний підхід знаходить своє застосування також в історії України.

Зазначається, що в історії України за допомогою гендерного підходу можна дослідити життєдіяльність жінок на різних історичних етапах розвитку українського суспільства, зокрема, за такими напрямками, як жінки і виробництво знань: освіта, наука; жінки в часи воєн і революцій: насильство, спротив, виживання; жіночі права: організований жіночий рух, феміністські практики; жінки у фахових середовищах: гендер і праця; жінки та релігії: образи, статуси, ролі, практики; жіночі образи минулого: культурні репрезентації жіночого досвіду (література, візуальне мистецтво, кіно, музей); жінки і влада: лідерство, політика.

Робиться висновок про те, що застосування гендерного підходу в історії України вносить вагомий вплив на еволюцію суспільних норм й уявлень щодо стосунків між статями на принципах гендерної рівності та призначення жінки як повноправного члена суспільства.

Ключові слова: гендер, гендерний підхід, гендерна рівність, жінки, історія, Україна.

Постановка проблеми. Протягом багатомілітної історії жінки становили принаймні половину людства, однак їхній історичний досвід був майже не відображений у літописах, архівах, інших історичних джерелах. До періоду незалежності України «жіноча історія» недостатньо досліджувалася у монографіях, підручниках, інших наукових працях з вітчизняної історії. Можна стверджувати, що на теренах України означений напрямком тривалий час залишався на задвірках історичних досліджень. Тільки в останні десятиліття ця тематика почала завойовувати свою нішу у вітчизняній історіографії [4].

Між тим, історія України нового й новітнього часу насичена драматичними подіями, які радикально впливали на життя цілих поколінь: змінювалися влада і устрій, закони і кордони, відбувалися криваві війни і революції, добровільно і в насильницький спосіб переселялись величезні групи людей, будувалися міста і руйнувалися села, зазнавала розквіту і репресій українська освіта і культура, громадяни здобували і втрачали права, боролися проти влади і співпрацювали з нею... Жінки так чи інакше були причетними до всіх

історичних процесів на теренах сучасної України – політичних, військових, культурних, громадських, економічних, міграційних, науково-освітніх та ін. Однак їх участь і роль досі маловідомі [6].

Нинішній етап розвитку вітчизняної історичної науки розвивається в умовах обрання курсу незалежної України на побудову гендерної демократії. У зв'язку з цим активного розвитку набувають різні спецкурси з гендерної проблематики, зокрема, історичного напрямку, присвячені «жіночій історії», наприклад, «Гендер в історії», «Історія українського жіноцтва: соціокультурний аспект», «Гендерний підхід в історичних дослідженнях» та ін. Тому важливого значення набуває дослідження гендерного підходу, як нового методологічного підходу, що впроваджується у різні напрями гуманітарних наук, зокрема, у вітчизняній історії.

Метою дослідження є здійснення комплексного та системного аналізу проблеми застосування гендерного підходу в історії України. Для вирішення цієї мети поставлено **завдання:**

надати теоретичне визначення гендерного підходу як нового напрямку методології сучасної гуманітарної науки;

– охарактеризувати основні наукові сфери дослідження історії України за допомогою гендерного підходу;

– довести важливість застосування гендерного підходу в історії України.

– надати загальні висновки з порушеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В яких започатковано розв'язання даної проблеми, дає підставу стверджувати, що в Україні відсутні вітчизняні комплексні дослідження за обраною темою. Віддаючи належне дослідженням вітчизняних гендеристів М. Байдак, О. Бежук, Л. Буряк, М.Вороніна, І. Ігнатенко, О. Кісь, К. Кобченко, Л.Кормич, О. Лабур, І. Левчук, О. Маланчук-Рибак, О. Ніколаєнко, І. Рибачок, І. Петренко, О. Петренко, І. Савченко, О. Стяжкіна, І.Чертович, Л. Юда, слід зазначити, що обрана тема залишається малодослідженою у сучасній історичній науці та потребує ґрунтовного наукового аналізу.

Постановка проблеми. У ХХІ ст. гендерна проблема є важливою складовою забезпечення соціального прогресу та утвердження людського виміру сучасного розвитку цивілізації. На цьому етапі здійснення аналізу проблеми рівноправ'я статей є реальною необхідністю, оскільки забезпечення як правової, так і фактичної гендерної рівності є важливим політичним завданням сьогодення. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба проведення гендерних досліджень, зокрема, у історичній науці.

Сучасний рівень розвитку гендерних досліджень у світі і в Україні дозволяє говорити про гендерний підхід у соціальних науках, у тому числі і в історичній науці, який орієнтований на дослідження процесу формування і ствердження політики рівних, не залежних від статі можливостей самореалізації людини в різних сферах соціальної практики.

Гендерний підхід в науці – 1) принципово новий підхід, що означає зміну ціннісних орієнтацій людини та перегляд багатьох звичних уявлень про світ; 2) ґрунтується на ідеї про те, що важливим є не біологічні або фізичні відмінності між чоловіками та жінками, а те культурне й соціальне значення, яке суспільство надає цим відмінностям. Використання гендерного підходу, характерне для західного соціального та гуманістичного знання, подає широкі можливості для переосмислення культури, соціуму, місця у ньому людини. Права людини не знають відмінностей статі, раси, націй, релігій та переконань [5, с. 21].

Слід зазначити, що гендерний підхід виник на основі нових життєвих реалій участі жінок у сфері

виробництва, науки та культури, а також на базі наукових досліджень в сфері соціології, психології, культурології та етнографії. Гендерний підхід дає реальний шанс оцінити наслідки існуючої до останнього часу парадигми соціальної диференціації й нерівності за ознаками статі в процесі переходу до сталого розвитку. Мова йде про використання знань і талантів кожного громадянина і досягнення того, щоб жінки тією ж мірою, що і чоловіки, брали участь у будівництві або реконструкції українського суспільства, вирішенні існуючих проблем і підготовці майбутнього. Для того, щоб розвиватися, суспільству необхідно використовувати всі свої ресурси і всіх своїх членів. А це означає повну і всеосяжну участь у цих процесах жінок і чоловіків [9, с. 7].

На сьогодні гендерна політика демократичних держав світу характеризується активним провадженням гендерного підходу в усіх сферах суспільного життя, сприянням досягнення рівноправ'я статей шляхом інтегрування гендерних питань в державні програми та створенням відповідних механізмів для їхнього втілення через запровадження конкретних проєктів та напрямків. В силу цього останнім часом зростає роль гендерної методології, яка за своєю суттю є міждисциплінарною. Акумулюючи різні ідеї соціально-гуманітарних наук, вона трансформує їх у принципово новий підхід до аналізу культури і суспільства, саме тому гендерна методологія може використовуватися різними гуманітарними дисциплінами, зокрема й історичними.

Можна стверджувати, що гендерний підхід у науці – це принципово новий підхід, що означає зміну ціннісних орієнтацій людини і перегляд багатьох звичних уявлень про світ. Використання гендерного підходу, яке є характерним насамперед для західного соціального та гуманістичного знання, подає широкі можливості для переосмислення культури, соціуму, місця у ньому людини [2, с. 247]. Адже права людини не знають відмінностей статі, раси, націй, релігії та переконань. Без гендерного підходу, тобто без з'ясування ролі жінки й чоловіка в сучасному житті, тих специфічних внесків, які кожен із них робить у розвиток суспільства, неможливо сьогодні уявити будь-яке серйозне наукове дослідження у сфері соціальних наук – психології, політології, соціології, історії та ін.

Слід підкреслити, що на сьогодні гендерний підхід набуває все більшого поширення і в сучасній історичній науці, особливо у новому її напрямку – гендерній історії. При цьому, слід зазначити, що гендерний підхід знаходить своє застосування також в історії України.

Для того, щоб зрозуміти сутність цього підходу, слід спершу визначити концепцію гендера, тобто концепцію соціальних відносин або соціально організованих відносин між статями, яка включає такі характеристики як біологічна стать, статево-рольові відносини та визначені суспільством норми чоловічої та жіночої поведінки.

Концепція гендера з'явилася у другій половині ХХ ст., коли феміністські теорії висунули поняття „гендер” (англ. gender – рід, стать), як центральне для розуміння життя жінки, її дискримінаційного становища в суспільстві. Гендерна концепція допомагає визначити соціальні, класові, расово-етнічні аспекти становища жінки в суспільстві, зокрема і на правовому рівні. Із появою цієї концепції в науці у багатьох країнах з'явилася нова законодавча база, побудована відповідно до гендерного підходу. Сьогодні в усіх країнах із паритетною демократією розробляється нове гендерне законодавство, що сприяє реалізації прав жінок в ім'я підтримання балансу між двома половинами суспільства – чоловічою та жіночою.

Характерно, що на сучасному етапі розвитку гендерних досліджень поки що простежується деяка невизначеність та відсутність чітких орієнтирів при побудові гендерної теорії. На сьогодні в науковій літературі існує декілька концепцій гендера. Це обумовлено як відносною „молодістю” гендерного підходу, так і складністю самого феномена. Так, одні вчені розглядають „гендер” як сукупність біологічних та фізіологічних ознак статі; інші взагалі вважають такий термін неприйнятним, але визнають „жіночі дослідження” як самостійний напрям. Більшість дослідників вважає, що гендер, на відміну від поняття статі, стосується не суто біологічних чи анатомічних властивостей, за якими відрізняються чоловіки й жінки, а соціально сформованих рис „жіночості” та „мужності”, тобто поняття „гендер” означає психологічну, соціальну та культурну відмінність між чоловіками й жінками [8, с. 66].

В цілому ж, незважаючи на різноманіття гендерних наукових концепцій, для більшості з них базовим положенням є розрізнення понять „стать” і „гендер”. Перше означає суто анатомічні й фізіологічні особливості, відмінності побудови й функціонування жіночого й чоловічого тіла, організму. Друге – психологічну й соціальну відмінність між жінками й чоловіками як представниками певної культури [1, с. 174].

Інакше кажучи, термін „стать” відноситься до біологічних характеристик чоловічої та жіночої статі. Ці характеристики є природженими і їхні

відмінності обмежені фізіологічними репродуктивними функціями. По суті, стать – це характеристика, в основі якої лежать фізіологічні та біологічні відмінності. Цей термін означає ті анатомо-біологічні особливості людей (в основному – в репродуктивній системі), на основі яких люди визначаються як чоловіки або жінки. Його слід вживати тільки стосовно характеристики й поведінки, які впливають безпосередньо з біологічних відмінностей між чоловіками й жінками [9, с. 10].

Зміст поняття „гендер” є основою насамперед ідеї соціального моделювання або конструювання статі. Соціальна стать конструюється соціальною практикою. У суспільстві виникає система норм поведінки, що пропонує виконання визначених статевоїх ролей; відповідно виникає ціла низка уявлень про те, що є „чоловіче” і „жіноче” у даному суспільстві. Гендер – сукупність соціальних репрезентацій, а не природою закріплена даність [7, с. 39].

Вважається, що вперше термін „гендер” був запроваджений у науковому обігу американським психоаналітиком Робертом Столлером, коли у 1968 р. вийшла друком його праця „Стать та гендер: про розвиток мужності та жіночості”. На думку Р. Столлера, гендер – це поняття, що ґрунтується на психологічних та культурних поясненнях, досить незалежних від тих, що тлумачать (біологічну) стать [3, с. 567]. Відтоді поява поняття „гендер” спричинила народження не тільки нового лексико-семантичного пласта в мові, але насамперед нового світогляду, нового науково-практичного напрямку життєдіяльності суспільства, нової його культури, зокрема, в галузі комунікації, ідеології.

В історії України за допомогою гендерного підходу можна дослідити життєдіяльність жінок на різних історичних етапах розвитку українського суспільства, зокрема, за такими напрямками, як жінки і виробництво знань: освіта, наука; жінки в часи воєн і революцій: насильство, спротив, виживання; жіночі права: організований жіночий рух, феміністські практики; жінки у фахових середовищах: гендер і праця; жінки та релігії: образи, статуси, ролі, практики; жіночі образи минулого: культурні репрезентації жіночого досвіду (література, візуальне мистецтво, кіно, музей); жінки і влада: лідерство, політика, самоврядування тощо.

Застосування гендерного підходу в історії України дозволяє сформулювати положення про те, що протягом віків віра не тільки в біологічні, а й соціальні відмінності між чоловіками та жінками

виправдовувала з моральної, релігійної, політичної та інших точок зору розподіл обов'язків та функцій в українському суспільстві, за якого жінка залишалася вторинною, підкореною у порівнянні з чоловіком. Релігія, мова, освіта, культура націлювали на строго визначене місце жінок та чоловіків у суспільстві та посилювали їх. На жаль, аж до ХХ ст. у світі, зокрема, в Україні людство не поділяло ідеї рівності за ознакою статі. В основі його було покладено ідею домінування сили і влади чоловіків. Тому в суспільстві існував гендерно-незбалансований розподіл обов'язків та соціальної відповідальності.

Патріархальні традиції, що укорінилися в українському суспільстві протягом багатовікової історії, у більшості вплинули на те, що до ХХ ст. всі дослідження здійснювалися з позицій чоловічого домінування в суспільстві. Весь вітчизняний досвід вивчення соціальних проблем був сконцентрований на чоловікові як носієві прогресу, джерелі реформ, фундаменті українського суспільства. До сьогодні в українському суспільстві все ще панують старі патріархальні підходи, що витісняють жінок на другорядні ролі фактично в усіх сферах економічної та політичної діяльності, крім сім'ї, домашнього господарства. Та навіть у сімейній сфері нерідко простежується гендерна дискримінація, відводячи жінкам другорядні ролі у порівнянні з чоловіками. Все це дає підставу стверджувати,

що в Україні триває побудова такої моделі, в якій жінка розглядається лише через репродуктивну функцію та як робоча сила і пасивний об'єкт соціальної політики.

Таким чином, є природним, що останнім часом досить поширеною та популярною стає гендерна тематика. Проблема гендера, його наукового осмислення і ролі в житті суспільства усе більш привертає увагу учених, зокрема істориків. Вітчизняні науковці, зокрема історики, сьогодні дедалі активніше звертаються до гендерних досліджень з історії України. У зв'язку з цим зростає роль гендерного підходу, що дозволяє по-новому подивитися на проблеми прав людини і насамперед прав жінок. За допомогою цього підходу в історії України можна дослідити, зокрема, такі питання, як праця жінок, материнство, повсякденне життя, приватне життя, сімейні відносини, різні напрямки фемінізму протягом історичного розвитку українського суспільства. Цей підхід відіграє важливу роль в історії України, оскільки його застосування допомагає стимулювати зміну масової свідомості, сприяє трансформації моралі, традицій, інститутів у позитивному напрямку. Застосування гендерного підходу в історії України вносить вагомий вплив на еволюцію суспільних норм й уявлень щодо стосунків між статями на принципах гендерної рівності та призначення жінки як повноправного члена суспільства.

Список літератури:

1. Андрій В. Жінки і ринок праці: деякі гендерні аспекти. Рівність жінок і чоловіків в Україні. Правові аспекти : матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 20–21 лист. 2000 р.) / Упр. гуманіт. розвитку Секретаріату Каб. Мін. України, проект ПРООН „Сприяння гендерній рівності”, Ініціативна гендерна група у Верховній Раді України, Всеукр. громадська організація „Ліга жінок – виборців України „50/50”. К. : Логос, 2001. С. 174–177.
2. Воронкова В. Г. Парадигма феміністської свідомості. Жінка в Україні : Міжвід. наук. зб. / за ред. А. І. Комарової та ін. К. Друкарський відділ Наук.-дослід. інституту „Проблеми людини”, 2001. Т. 23. С. 247–249.
3. Доній Н. Є. Образ жінки в контексті масової культури: стандарт чи індивідуальність. Жінка в Україні : Міжвід. наук. зб. / за ред. А. І. Комарової та ін. К. : Друкарський відділ Наук.-дослід. інституту «Проблеми людини», 2001. Т. 23. С. 567–572.
4. Заболотна Т. Міжнародний форум «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: специфіка гендерного досвіду у часи екстремального насильства» URL: <https://ua.boell.org/uk/2013/11/27/mizhnarodniy-forum-zhinki-centralnoyi-ta-shidnoyi-ievropi-u-drugiy-svitoviy-viyni>
5. Лазар І. Г. Гендерна політика: поняття, визначення, управлінські підходи : Словник-довідник. Л. : Ліга-Преса, 2005. 142 с.
6. Міжнародна конференція «Жіночі виміри минулого: уявлення, досвіди, репрезентації». URL: <https://www.genderculturecentre.org/mizhnarodna-konferenciya-zhinochi-vimi/>
7. Пехник А. В. Гендерний розвиток в Україні: напрямки та перспективи. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. О. : Фенікс, 2005. Вип. 24. С. 39–41.
8. Попов М. П. Механізми державного управління в сфері гендерної політики: міжнародний досвід та перспективи України. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. О. : Фенікс, 2005. Вип. 24. С. 65–77.
9. Програма і методичні рекомендації до курсу „Гендерні проблеми сталого розвитку України” / за ред. Л. С. Лобанової., Т. С. Ніколаєнко. К. ; Всеукр. жіночий центр інформації та соціально-економічної адаптації, 2000. 49 с.

Anischuk N.V. GENDER APPROACH IN THE HISTORY OF UKRAINE

The article is devoted to the study of the problem of applying the gender approach in the history of Ukraine. It is noted that recently, in the context of gender transformations in society, the gender approach, as a new methodological approach, has been introduced in various areas of humanities, in particular, in national history.

It is emphasized that without a gender approach, that is, without clarifying the role of women and men in modern life, the specific contributions that each of them makes to the development of society, it is impossible to imagine any serious scientific research in the field of social sciences – psychology today, political science, sociology, history. It is claimed that the gender approach is becoming more and more widespread in modern historical science, especially in its new direction – gender history. At the same time, it is noted that the gender approach is also used in the history of Ukraine.

It is noted that in the history of Ukraine, with the help of a gender approach, it is possible to study the life activities of women at various historical stages of the development of Ukrainian society, in particular, in such areas as women and the production of knowledge: education, science; women in times of wars and revolutions: violence, resistance, survival; women's rights: organized women's movement, feminist practices; women in professional environments: gender and work; women and religions: images, statuses, roles, practices; female images of the past: cultural representations of female experience (literature, visual arts, cinema, museum); women and power: leadership, politics.

It is concluded that the application of the gender approach in the history of Ukraine has a significant impact on the evolution of social norms and ideas about relations between the sexes based on the principles of gender equality and the designation of women as full members of society.

Key words: *gender, gender approach, gender equality, women, history, Ukraine.*